

نگاهی به جنبش جنگل
در بستر تحولات ملی - منطقه‌ای
(با ثبت نقاط عطف تاریخی در تقویم تطبیقی)

روبرت واهانیان

در آخرین دهه منتهی به سال ۱۳۰۰ش. بویژه بعد از شعله ور شدن آتش جنگ بین المللی اول در تابستان ۱۹۱۴ م. و در شرایط ضعف حاکم بر رهبری کشور، در مقابله با سیاستهای توسعه طلبانه روسیه و انگلستان و آلمان و عثمانی، قسمتهایی از خاک ایران توسط نیروهای بیگانه اشغال شد و هرج و مرج عمومی سراسر کشور را فرا گرفت.

در این شرایط بحرانی و سرنوشت ساز - که هیچ امیدی به نجات کشور و خروج از بحران به دست هیئت حاکمه وابسته به روسیه و انگلستان و سران عشایر و قبایل ستیزه جو متصور نبود - در گیلان، خطه سرسبز و پوشیده از جنگل کشورمان، گروهی از جان گذشته، تحت لوای هیئت اتحاد اسلام و رهبری شخصیتی متدین و انقلابی به نام میرزا کوچک خان، گرد هم آمدند و به مدت هفت سال با دفاع مسلحانه از خطه گیلان و آرمانهای میهنی و استقلال طلبانه مردم ایران، خاطراتی فراموش نشدنی از مقاومت و ایثار از خود برجای گذاشتند.

جنبش جنگل، در هیجده ماهه آخر حیات پر نشیب و فراز خود بخصوص پس از پیاده شدن قهرآمیز ناوگان سرخ شوروی در گیلان و اعلام جمهوری شورایی در رشت و تحول بنیادین در کادر رهبری و ماهیت سیاسی جنبش و پیامدهای ناگوار، بتدریج به مسئله ای ملی - منطقه ای تبدیل شد و در نهایت، پس از زد و بندهای پشت پرده دیپلماتهای داخلی و خارجی و توافق حاکمان سرخ روسیه با انگلستان بر سر آرایش جدید قدرت در منطقه، به پایان راه خود نزدیک شد و با یورش قوای قزاق دولتی به رشت و درهم شکستن مقاومت جنگلیها، به خاموشی گرایید.

در مورد زمینه های سیاسی - اجتماعی پیدایش جنبش جنگل و نقشی که این جنبش در طول حیات خود در معادلات سیاسی ملی - منطقه ای ایفا کرد، هنوز کار چندانی صورت نگرفته است. به نظر می رسد مشکلات ناشی از دست نیافتن به اسناد و مدارک مربوط به جنبش جنگل، در بایگانیها و مراکز اسناد داخلی و خارجی، در زمان رژیم گذشته ایران و شوروی سابق، می تواند یکی از دلایل کم کاری در این زمینه تلقی گردد. مشکل دیگری که سر راه پژوهشهای نظام مند و استنادی در تاریخ معاصر ایران قرار گرفته و هر پژوهشگری را به ستوه می آورد، مشکل در دست نبودن یک تقویم تطبیقی روز شمار کاربردی است. نگارنده در جهت رفع این کمبود، اقدام به تدوین یک تقویم تطبیقی دویست ساله روز شمار، با مشخص کردن نام ایام هفته، به استناد "گاهنامه تطبیقی سه هزار ساله" استاد احمد بیرشک نمود که آماده چاپ است. در تحقیق حاضر، از همین تقویم تطبیقی برای سالهای ۱۹۱۴ الی ۱۹۲۱ م. استفاده گردیده است. با اتخاذ این تدبیر ساده، مسئله خسته کننده تبدیل تاریخها برای همه پژوهشگران چه ایرانی چه خارجی حل و راه برای تحقیق در اسناد مربوط به جنبش جنگل، هموار گشته است.

مختصری درباره تحقیق حاضر

در این شیوه تحقیق، ابتدا تقویمهای تطبیقی سالهای مورد نظر، یک به یک تدوین گردیده، سپس از سمت راست به چپ، پشت سر هم قرار گرفته اند. پس از خاتمه این قسمت از کار، مرحله یادداشت کردن تحولات مهم ملی - منطقه ای در تقویم، با استفاده از علامت دایره انجام گردیده است. در مرحله آخر، رخدادهای مهم جنبش جنگل، با علامت دایره های سبز رنگ در تقویم منعکس شده اند.

با به کارگیری این شیوه، تقدم و تأخر زمانی کلیه رخدادهای مهم راه می توان در تقویم به چشم دید. به عنوان مثال، در تقویم سال ۱۹۱۴ م. روز سه شنبه بیست و هشتم ژوئیه، روز آغاز جنگ بین المللی اول، به شکل دایره ای زرد رنگ مشخص است. در تقویم سال بعد یعنی سال ۱۹۱۵ م.، روز اول شوال ۱۳۳۳ ق. مقارن با دوازدهم اوت ۱۹۱۵ م.، روز ورود میرزا کوچک خان و همراهان به جنگل تولم، به شکل دایره ای سبز رنگ علامت گذاری شده است. با نگاهی سطحی به این دو تقویم، می توان دریافت که ورود میرزا کوچک خان و همراهان به جنگل تولم - که به عنوان سر آغاز جنبش جنگل پذیرفته شده است - دقیقاً یک سال و ۱۵ روز شمسی پس از شعله ور شدن آتش جنگ بین المللی اول رخ داده است. زیرا از بیست و هشتم ژوئیه ۱۹۱۴ تا بیست و هشتم ژوئیه ۱۹۱۵ م.، یک سال کامل شمسی و با احتساب حاصل جمع ۳ روز باقیمانده از بیست و هشتم ژوئیه تا آخر روز دوازدهم ماه اوت، عدد پانزده روز به دست می آید. مثالی دیگر:

در تقویم سال ۱۹۲۰ م.، روز سه شنبه بیست و هفتم آوریل، مقارن با هفتم اردیبهشت ۱۲۹۹ ش. و هشتم شعبان ۱۳۲۸ ق.، روز سقوط جمهوری مساواتی آذربایجان به دست قوای بلشویک، با علامت دایره ای قرمز رنگ کوچک مشخص شده است. در تقویم همین سال، روز هجدهم ماه مه، مقارن با بیست و هشتم اردیبهشت ماه ۱۲۹۹ ش. و بیست و نهم شعبان ۱۳۲۸ ق.، روز تجاوز ناوگان سرخ شوروی به خاک ایران از طریق انزلی، با علامت دایره قرمز مشخص است. با مراجعه به تقویم، می بینیم که ناوگان سرخ شوروی، دقیقاً بیست روز پس از سقوط حکومت جمهوری مساواتی آذربایجان به دست بلشویکها، وارد خاک ایران شده است. نتیجه اینکه در این شیوه تحقیق، به مصداق "شنیدن کی بود مانند دیدن"، فاصله زمانی هر رخدادی در مقایسه با رخدادهای دیگر، با مراجعه به تقویم قابل دیدن است و نیازی به محاسبات پیچیده و خسته کننده ریاضی نیست.

ویژگی تقویمهای تطبیقی - تدوینی نگارنده

این تقویمها، با پایه قرار دادن سال میلادی گریگوری و تطبیق سالهای هجری شمسی و هجری قمری ایرانی با سال پایه میلادی، با حروف و علائم اختصاری لاتین، تدوین شده اند. در این تقویمها، سالهای کیسه در داخل مربع مستطیل قرار داده شده اند. به عنوان مثال در تقویم ۱۹۱۴ م.، سالهای ۱۲۹۲ ش. و ۱۳۳۳ ق.، هر دو کیسه بوده اند (اسفند و ذیحجه ۳۰ روزه). در این تقویمها - که کلیه مشخصات، از راست به چپ و از بالا به پایین ثبت شده است - ردیف بالا نمایانگر تقارن سالها، ردیف دوم نمایانگر تقارن ماهها و بقیه، تقارن ایام را نشان می دهد. در تقویم سال ۱۹۱۴ م.، اول فروردین ۱۲۹۳ ش.، عید نوروز، مقارن با بیست و دوم مارس با علامت دایره کوچک سبز رنگ، و اول محرم ۱۳۳۳ ق.، مقارن با نوزدهم نوامبر، با علامت دایره کوچک آبی رنگ مشخص و قابل دیدن است.

شرح علائم اختصاری تقویمها:

علائم اختصاری نام ماههای میلادی یا به اصطلاح فرنگی، به شرح زیر است:

JAN مخفف ژانویه، FEB مخفف فوریه، MAR مخفف مارس، الی آخر...

و علائم اختصاری ماههای شمسی، به شرح زیر:

FAR مخفف فروردین، ORD مخفف اردیبهشت، KHOR مخفف خرداد،

لی آخر...

و بالاخره علایم اختصاری نام ماههای هجری قمری، به شرح زیر:

MOH مخفف ماه محرم، SAF مخفف ماه صفر، ۱- RB مخفف ربیع الاول، ۲- RB مخفف ربیع الثانی، ۱- JM مخفف جمادی الاول، ۲- JM مخفف جمادی الثانی، RJB مخفف رجب، SHB مخفف شعبان، RMZ مخفف ماه مبارک رمضان، SHV مخفف شوال، ZIG مخفف ذیقعده و ZIH مخفف ذیحجه مشخص شده است. همچنین، روزهای یکشنبه به رنگ خاکستری علامت گذاری شده و براساس آن، نام ایام دیگر هفته قابل استخراج است؛ به عنوان مثال، اول فروردین یا عید نوروز سال ۱۲۹۳ ش.، یکشنبه و مقارن با بیست و دوم مارس ۱۹۱۴ و بیست و چهارم ربیع الثانی ۱۳۳۲ ق. است و یا اول محرم سال ۱۳۳۳ ق. پنجشنبه، مقارن با نوزدهم نوامبر ۱۹۱۴ میلادی گریگوری و بیست و هفتم آبان ۱۲۹۳ ش. بوده است.

در اینجا، لازم است به نکته ظریفی در مورد اختلاف تقاویم میلادی ژولیایی (روسی) و میلادی گریگوری با یکدیگر اشاره گردد. تقویم رسمی دولت روسیه تزاری تا انقلاب اکتبر و استقرار نظام کمونیستی در آن کشور، میلادی ژولیایی بوده است. این تقویم، با تقویم میلادی گریگوری از سال ۱۵۸۲ تا ۱۷۰۰ میلادی ده روز، در قرن هیجدهم یازده روز، در قرن نوزدهم دوازده روز و در قرن بیستم، سیزده روز اختلاف دارد. بنابراین، محققانی که با متون و اسناد باقیمانده از روسیه تزاری سر و کار دارند، هنگام تبدیل تاریخ این نوع اسناد و مدارک از میلادی ژولیایی به میلادی گریگوری، لازم است این اختلاف چند روزه را همواره مدنظر داشته باشند. به عنوان مثال، انقلاب بلشویکی در روسیه که معروف به انقلاب اکتبر است - براساس تقویم میلادی گریگوری، با سیزده روز اختلاف یعنی هفتم نوامبر رخ داده است.

از بیست و پنجم اکتبر ۱۹۱۷ تا آخر ژانویه ۱۹۱۸، یعنی حدوداً سه ماه و پنج روز، در همه اسناد مربوط به روسیه، هر دو تاریخ یعنی هم ژولیایی و هم گریگوری در کنار هم ثبت می شده است. از اول فوریه ۱۹۱۸ به بعد، تقویم ژولیایی روسی را، رژیم شورایی بلشویکها کلاً متروک نمود و به پیروی از دیگر کشورهای اروپایی، تقویم میلادی گریگوری را رسمیت بخشید و جایگزین تقویم میلادی ژولیایی کرد.

ویژگیهای دوره‌ای جنبش جنگل

سیمای سیاسی جنبش جنگل، در طول زمان دستخوش تغییراتی بنیادی شده و بسادگی قابل تفکیک و بررسی در دو چارچوب متمایز از یکدیگر است:

۱- دوران حیات سیاسی تحت لوای هیئت اتحاد اسلام؛

۲- دوران حکومت هفده ماهه جمهوری شورایی.

در تحقیق حاضر، روز ورود میرزا کوچک خان و همراهان او به جنگل تولم، به عنوان مبدأ گاهشماری جنبش، تحت لوای هیئت اتحاد اسلام و روز بمباران انزلی توسط ناوگان سرخ شوروی، به عنوان مبدأ و سرآغاز دوره جمهوری شورایی تعیین گردیده و در تقویم به نمایش درآمده است. آخرین روز موجودیت سیاسی جنبش جنگل نیز در تحقیق حاضر، بیست و سوم مهر ۱۳۱۰ ش.، روز فتح رشت به دست قوای قزاق دولتی تعیین شده است.

کتابنامه:

۱- گاهنامه تطبیقی سه هزار ساله: احمد میر شک، بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی، چاپ دوم،

تهران، ۱۳۷۲.

- ۲- ایران در جنگ بزرگ: مورخ الدوله سپهر.
- ۳- ادوار مجالس قانونگذاری: یونس مروارید، نشر اوحدی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۷.
- ۴- دولتهای ایران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۹.
- ۵- سلسله روزنامه های جنگل: انتشارات مولی، دوره اول (۳۱ شماره).
- ۶- سلسله روزنامه های جنگل: دوره دوم، (۴ شماره).
- ۷- روزنامه نسیم شمال: سال پنجم.
- ۸- فصلنامه گنجینه اسناد: انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، سال سوم، دفتر چهارم، تهران، زمستان، ۱۳۷۲.
- ۹- فصلنامه گله وا: شماره ۵۹، چاپ رشت، آذر، ۱۳۷۹.
- ۱۰- فصلنامه گیلان ما: دکتر محمدعلی فائق، سال اول، شماره سوم، چاپ رشت، تابستان، ۱۳۸۰.
- ۱۱- سالنامه دنیا: شماره ۲۲، چاپ تهران، سال، ۱۳۴۵.
- ۱۲- جنبش جنگل و میرزا کوچک خان: محمدتقی میرابوالقاسمی، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۷.
- ۱۳- دکتر حشمت: محمدتقی میرابوالقاسمی، نشر ندا، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۸.
- ۱۴- یادگارنامه فخرایی: رضارضا زاده لنگرودی، نشر نو.
- ۱۵- بر گهای جنگل: ایرج افشار، نشر و پژوهش فرزاد روز، تهران، ۱۳۷۸.
- ۱۶- نهضت جنگل و اتحاد اسلام: فتح ... کشاورز، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۱.
- ۱۷- مجموعه اسناد نهضت جنگل: شورای اسلامی شهر رشت، انتشارات شهر باران، چاپ اول، رشت، ۱۳۸۲.
- ۱۸- پیش به سوی شرق: اولرخ گو که، ترجمه پرویز صدری، انتشارات کتاب سیامک، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۷.
- ۱۹- استعمار انگلیس در ماورای قفقاز: حبیب الله کمالی، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۶.
- ۲۰- خاطرات نژال دانستر ویل: ترجمه حسین انصاری، انتشارات کتاب فرزاد، چاپ اول.
- ۲۱- طوفان بر فراز قفقاز: کاوه بیات، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۰.
- ۲۲- خاطرات کرنسکی: ترجمه فاروق خرابی، نشر و پژوهش فرزاد روز، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۲.
- ۲۳- بلشویکها و نهضت جنگل: موسی پرستیس، ترجمه حمید احمدی، انتشارات شیرازه، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۹.
- ۲۴- شوروی و جنبش جنگل: گریگور یقیکیان، به کوشش برزویه دهگان، انتشارات نوین، چاپ اول، تهران، ۱۳۶۴.
- ۲۵- هیئت فوق العاده قفقازیه: رضا آذری شهر ضلی، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۹.
- ۲۶- سردار جنگل: ابراهیم فخرایی، انتشارات جاویدان، چاپ دوم، تهران، ۱۳۴۶.
- ۲۷- جنبش میرزا کوچک خان: غلامحسین میرزا صالح، نشر تاریخ ایران، چاپ اول، تهران، ۱۳۶۹.
- ۲۸- روزشمار تاریخ ایران: باقر عاقلی، نشر گفتار، جلد اول، چاپ اول، تهران، ۱۳۶۹.